

A per mint utópia?

Smitnya Alíz Csilla

PPKE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató

The Trial as a Utopia?

Abstract: Fredric Jameson interpreted the concept of utopia not merely as a literary genre but as a fundamental human desire that carries the promise of transforming the social order. For instance, he read *1984* as a dystopia that critiques the practice of socialism, yet also expresses utopian longings for order and justice. In this study, I argue that based on Jameson's definition, Franz Kafka's novel *The Trial* also allows for a utopian reading. The absurdity and inhumanity of bureaucracy in the novel evoke a dystopia, but behind its existence lies a utopian aspiration to create order and meaning. Josef K.'s futile desires for redemption and genuine human connection symbolize the unattainable perfection of utopia while also emphasizing the importance of striving toward it. On the level of authorial intent, Kafka's portrayal critiques the lack of transparency and justice in systems of power, while on the level of reader interpretation, the outcome of the story raises the possibility of alternatives. This new reading interprets *The Trial* as a symbolic representation of utopian desire.

Absztrakt

Fredric Jameson az utópia fogalmát nem csupán irodalmi műfajként, hanem az emberiség alapvető vágyaként értelmezte, amely a társadalmi rend átalakításának ígérétét hordozza. Az *1984*-et például antiutópiaként olvasta, amely a szocializmus gyakorlatának kritikája, ugyanakkor utópikus vágyakat is megjelenít a rend és az igazságosság iránt. Jelen tanulmányban azt állítom, Jameson definíciója alapján Franz Kafka *A per* című regénye szintén utópikus olvasatot tesz lehetővé. A regényben a bürokrácia abszurditása és embertelensége disztópiát idéz, de létezése mögött ott rejlik az utópikus törekvés a rend és az értelem megteremtésére. Jozef K. hiábavaló vágyai a megváltásra és a valódi emberi kapcsolatokra az utópia soha el nem érhető tökéletességét szimbolizálják, miközben hangsúlyozzák a törekvés fontosságát. A szerzői szándék szintjén Kafka ábrázolása a hatalom átláthatóságának és igazságosságának hiányát kritizálja, míg az olvasói értelmezés szintjén a történet végkimenetele alternatívák lehetőségét veti fel. Ez az új olvasat *A per* az utópikus vágy szimbolikus megjelenítéseként értelmezi.

1. Bevezetés

A konvencionális irodalomtudományi megközelítésből nézve az utópia egy szépirodalmi műfaj, amely a szerző korának valódi társadalmát hasonlítja össze az elképzelt, ideális társadalommal, rámutatva a valódi társadalom hibáira, és így implicit módon javaslatokat téve arra, miként javítsuk ki azokat a hibákat (Sargent, 2010, 22–25). Az utópia e természete abból ered, hogy a szerzőnek gyakran egy alternatív történelemfelfogása van, ami innovatív következtetéseket eredményez (Suvin, 1979, 51–78).

Az utópia főhőse minden esetben valamiféle utazásban vesz részt, és vagy időben, vagy térben kalauzolja el az olvasót egy alternatív társadalomba. Ez lehet egy, a világtól elzárt kis sziget, egy dicső (gyakran idealizált) múltbéli kor vagy egy elképzelt jövő. A főhős az út során különböző megpróbáltatásokkal néz szembe, majd pedig olyan

dolgokkal találkozunk, amelyek a hétköznapi életből nézve hihetetlennek tűnnek (Parrinder, 2010, 155–158). Az utazó általában kap egy helyi kísérőt maga mellé, aki elmagyarázza neki a társadalmuk politikai, gazdasági és vallási elemeit. Ezt követően az utazó gyakran visszatér a saját társadalmába, ahol mindenki számára hírül viszi, hogy léteznek jobb, alternatív módjai is a társadalom megszervezésének.

Az utópia műfajában egy paktum jön létre a szerző és az olvasó között: a szerző egy olyan társadalomról beszél, amelyről az olvasó tudja, nem létezik, és ezért cserébe az olvasó úgy tesz, mintha elhinné, hogy az létezik. Mivel természetesen egy radikálisan másfajta társadalom bemutatása hihetetlen lenne, így a szerző általában gondoskodik arról, hogy a valóból az elképzelt társadalomba történő átmenet fokozatos legyen. Először gyakran olyan tárgyakat, épületeket mutat be az elképzelt társadalomban, amelyek jelen vannak a valódi társadalomban is, az elképzelt társadalomban azonban gyakran más funkciót töltenek be, mint a valódiban (Vieira, 2010, 7–8).

Ezzel a hagyományos nézettel helyezkedik szembe az irodalomkritikus, Fredric Jameson, aki a 2005-ben megjelent *Archeologies of the Future* című könyvében egy innovatív utópia-fogalmat mutat be. Jameson szerint az utópia nem csupán egy tervrajz egy jobb társadalomhoz, hanem a szerző saját egyéni vágyait fejezi ki arra vonatkozóan, hogy létezzen egy jobb társadalom. Ilyen módon az utópia túllép a szépirodalmi kereteken és az emberiség azon ősi vágyának egy kifejezőmódjává válik, amely egy jobb világ felé irányul (Jameson, 2005, 72–83). Jameson azt írja, a science fictiont a valóságelv szabályozza, azaz a fizikai világ, a racionalitás, illetve a tudomány és a társadalom korlátai, ezzel szemben a fantaszt az öröme, azaz a vágyak korlátok nélküli teljesülése, a csodával határos események és az érzelmek előtérbe helyezése (Jameson, 2005, 74–76). Ez a fajta megállapítás kritizálható azzal, hogy az olyan science fiction-toposzok, mint például a fénysebességnél gyorsabban haladó űrhajók cseppet sem racionálisabb elképzelések a mágianál. Ha azonban elfogadjuk Jameson érvelését, akkor azt lehet megállapítani, hogy az utópia valójában a science fiction és a fantasy keveréke: a science fictionhöz hasonlóan valamilyen szinten tiszteletben tartja a fizika és a világ törvényeit, azaz a valóságot, és nem lép át a metafizika világába, ahogy a fantasy (például a mágiaival). Az utópia mögött megbúvó vágy viszont mégis a fantaszt tükrözi, például a fantasyhez hasonlóan gyakran az utópiákban sincsenek már betegségek, ezt azonban nem bájitalokkal vagy mágiaival érik el, hanem egész egyszerűen racionálisnak mondható módon adnak egy magyarázatot a saját világuk törvényei alapján, például, hogy az orvostudomány, a köztisztaság és az egészségtudatosság olyan szintre fejlődött, hogy a betegségek már elképzelhetetlenek.

Úgy vélem, ha Jameson utópia-definícióját vesszük alapul, akkor „utópia” címszó alatt a jól ismert utópikus műveken túl (például Morus: *Utópia*, Campanella: *Napállam*, Bellamy: *Visszapillantás*) elkönnyelhetjük az emberi kreativitás termékeinek egy szélesebb spektrumát is, úgy mint a filozófiai értekezéseket (például Platón *Állam* című dialógusát), a különböző vallások azon hitét, miszerint valahol, a létezés valamely síkján

van egy, a miénknél szebb világ (például a mennyország a kereszténységben, a Valhalla a germán mitológiában), de akár az olyan kocsmai beszélgetéseket is, mint „jó lenne, ha a miniszterelnök úr más intézkedéseket hozna”. Jameson elméletének egyik előfutára egy korábbi gondolkodó, Karl Mannheim gondolata lehet, aki bizonyos politikai ideológiákat tekintett utópikusnak. Azt állította, a politikai ideológiák két csoportra oszthatók: az ideológiákra, amelyek a meglévő rendszer keretében gondolkoznak és azt kívánják módosítani, menedzselni, illetve az utópiákra, amelyek meg kívánják haladni a keretrendszert és arra nyújtanak alternatívát (Mannheim, 1936, 346). Másik előzménye a szintén Mannheimre építő Ernst Bloch német marxista filozófus gondolata, aki úgy érvelt, az utópia nem egy eszkélista fantazmagória, hanem egy, a jelenben gyökerező potenciálisan megvalósítható gondolat. Úgy írta le, hogy „noch-nicht-Sein”, azaz ’még nem létező’. A most, a jelenben létező valóság az eredeti állapot („urgrund”) és a végcél („endziel”) közötti állapot, az utópia pedig egy ősi vágy a végcélba való eljutásra (Levy, 1990, 3–12.)

Peter Fitting azzal egészítette ki Jameson definícióját, hogy Jameson nem egy kész társadalmi tervként, hanem egy dialektikusként, kritikai gyakorlatként értelmezi az utópiát. Jameson számára az utópia legfőbb funkciója nem az ideális társadalmak részletes leírása, hanem az, hogy szembesítse az olvasót a jelen ideológia korlátaival és alternatív jövők elképzelésére ösztönözzön. Fitting rámutat arra, hogy Jameson szerint az utópikus irodalom akkor működik a legjobban, ha nem kész válaszokat, hanem gondolkodásra készítő ellentmondásokat kínál. Fitting összegzése alapján Jameson hozzájárulása elsősorban abban áll, hogy az utópiát nem célként, hanem gondolkodási eszközként definiálja (Fitting, 1998, 8–17).

Andrew Milner érvelése szerint Jameson definíciója alapján akár még egy olyan híres disztópikus mű, mint Orwell 1984 című regénye is olvasható utópiaként. Érvelése szerint az 1984 a totalitárius rendszerek baloldali kritikáját adja, és amelynek utópisztikus nyitottságát az utolsó fejezet, az „Újbeszélről” szóló függelék, is alátámasztja. (Ebben a szerző azt sugallja, a disztópikus állam, amelyet a regényben bemutatnak, már a múlt része és nem létezik.) Milner rámutat Orwell szocialista hátterére, és ezzel is alátámasztja azt, hogy a mű valójában az utópikus képzelet egy másik, történelmi alternatívákban gondolkodó formáját képviseli (Milner, 2018, 438–455).

Azt állítom, az itt ismertetett Jameson-féle definíció alapján Frank Kafka *A per* című regénye is utópiának nevezhető. Jelen tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy a szövegértelmezés lehetséges szintjein (a „szoros olvasás”, azaz a „close reading” eszközével élve a szöveg szintjén, a szerző és a világa szintjén, illetve az olvasói értelmezés szintjén) bemutassam ezt az új, lehetséges olvasatot, illetve azt vizsgálom, miként lehet Kafka művét e fogalomrendszer fényében értelmezni – nem mint kész alternatívát, hanem mint a rend és értelem iránti megváltó vágy irodalmi manifestációját.

2. Utópia a szöveg szintjén

Egy szöveg egyik értelmezési módja az úgynevezett szoros olvasás. Úgy gondolom, ezen a szinten teljes mértékben megmutatkozik a regény utópikus jellege.

A regényben a főhőst, Josef K.-t egy embertelen bürokratikus gépezet perbe fogja és kegyetlenül bánik vele az eljárás során. Maga az a tény, hogy a főhőst csak K.-ként említik, és a vezetéknevét sem tudjuk meg soha, ennek a gépezetnek azt a törekvését bizonyítja, hogy bedarálja az egyént. A regény első sora, amely összefoglalja a regény történetét, gyakorlatilag szállóigévé vált: „Valaki megrágalmazhatta Josef K.-t, mert noha semmi rosszat sem tett, egy reggel letartóztatták.” (Kafka, 2013, 6). Ezenfelül az egész eljárás abszurd: a főhős sosem tudja meg azt sem, hogy egyáltalán mivel vádolják, és hogy milyen hatóság folytatja az eljárást ellene. A szövegben Jozef K. egy ponton a bürokratáknak szegezi ezeket a kérdéseket:

„Másképp viszont – folytatta K., s most mindnyájukhoz fordult, sőt szeretne volna, ha azok ott hárman a fényképek helyett szintén rá figyelnének –, másképp viszont nagyon fontos sem lehet ez az ügy. Erre abból következtetek, hogy vádolnak ugyan, de én nem lelem magamban a legcsekélyebb olyan vétket sem, amely miatt vádolhatnának. Hanem ez is mellékes, a fő kérdés az, hogy ki vádol? Milyen hatóság folytatja az eljárást? Önök hivatalos személyek? Egyikük sincs egyenruhában, hacsak – s itt Franzhoz fordult – a maga ruháját nem nevezzük egyenruhának, de hát az inkább útiöltöny. Ezekre a kérdésekre kérek világos választ, és meggyőződésem, hogy ha ezt tisztázzuk, a legszívélyesebben búcsúzhatunk el egymástól.” (Kafka, 2013, 13–14)

Erre a következő választ kapja:

„A felügyelő az asztalra csapta a gyufásdobozt. – Ön nagyon téved – mondta. – Ezek az urak itt, velem együtt, egészen mellékes szereplők az ön ügyében, sőt mi úgyszólván mit sem tudunk az ügyéről. Lehetnének a legszabályosabb egyenruhában, az ön ügye attól sem állna rosszabbul. Még azt sem mondhatom önnek, hogy bevádolták, vagy inkább: nem tudom, van-e ön ellen vád. Letartóztattuk, ez rendben van, egyebet nem tudok. Az örök talán valami másról fecsegték, de hát az akkor csak fecsegés volt. Ha pedig most nem is válaszolok a kérdéseire, azért ajánlom: ne annyira ránk gondoljon és arra, hogy mi történik majd önnel, gondolkozzék inkább többet önmagán. És ne csapjon ekkora lármát ártatlansága érzetében, ez zavaró, pedig ön egyébként nem kelt éppen rossz hatást. Általában: beszéljen tartózkodóbban; ha az imént csak pár szót szól, viselkedéséből akkor is kiolvashattuk volna szinte mindazt, amit mondott; egyébként nem is vált túlságosan a javára.” (Kafka, 2013, 14)

A hatalomnak ez a fajta hozzáállása a regény során később sem változik:

„Tulajdonképpen nem rossz álláspont, de elhibázott dolog lenne ebből arra következtetni, hogy ennél a bíróságnál a vádlott számára fölöslegese az ügyvédek. Ellenkezőleg, nincs még egy bíróság, ahol oly nagy szükség lenne rájuk,

mint itt. Az eljárás ugyanis általában titkos, nemcsak a nyilvánosság, de a vádlott számára is. Természetesen csak annyira, amennyire lehet, de hát ez igen nagy mértékben lehetséges. A bírósági iratokba ugyanis a vádlott sem tekinthet bele, s a kihallgatásokból nagyon nehéz az alapjukul szolgáló iratokra következtetni, különösen a vádlottnak, hisz az elfoglalt, és annyi gondja van, hogy elkalandozik a figyelme.” (Kafka, 2013, 94)

A bürokraták, akik perbe fogják őt, arrogánsak és türelmetlenek vele szemben, sőt azt is sugallják, az általuk megalkotott törvény fölött is állnak, azzal, ahogyan meglopják őt:

„Majd megérti még, milyen igaz mindez – mondta Franz, s ugyanakkor elindult K. felé a másik férfival együtt. Kivált ez az utóbbi jóval magasabb volt K.-nál, és sűrűn vállon veregette. Mindketten megvizsgálták K. hálóingét, s azt mondták, hogy most kénytelen lesz sokkal rosszabb inget felvenni, ők azonban megőrzik ezt az ingét s egyéb fehérneműjét is, és ha ügye kedvezően végződik, visszaadják. – Jobb, ha ránk bízsa a holmiját s nem a raktárra – mondták –, mert a raktárban gyakori a sikkasztás, különben is ott bizonyos idő múlva minden holmit eladnak, akár véget ért az illető eljárás, akár nem. És milyen sokáig tartanak az ilyesfajta perek, különösen az utóbbi időben! Végül persze megkapná a raktártól a térítést, de ez a térítés először is már magában véve is kevés, mert eladáskor nem az ajánlat összege, hanem a megvesztegetés összege dönt, aztán meg az ilyen visszatérítések tapasztalat szerint egyre csökkennek, ha kézzől kézre s évről évre továbbadódnak. (Kafka, 2013, 7–8)

Továbbá:

„Ez lehetetlen; ezt még maga a legfőbb bíró sem tudná elérni. Ezért próbálják meg az örök a letartóztatott testéről lelopni a ruhát, ezért törnek be felügyelők idegen lakásokba, ezért aláznak meg, kihallgatás helyett, gyűlések színe előtt, ártatlanokat. Az örök csak a raktárakról meséltek, ahová az őrizetbe vettek tulajdonát viszik; szeretném egyszer látni ezeket a raktártelepeket, ahol a letartóztatottak fáradtságos munkával szerzett tulajdona rohad, ha ugyan el nem lopják tolvaj raktárosok.” (Kafka, 2013, 40)

Bár tény, hogy mindez egy disztópikusan működő, tekintélyelvű állam képét mutatja, a felszín alatt azonban ott van az a vágy is, hogy lehetne ez jobb és működhetne másképpen is, azaz a Jameson-féle utópikus vágy is tetten érhető a szöveg mélyebb rétegében. Ez Josef K. személyében nyilvánul meg: a főhős nem hajlandó beletörődni a sorsába és elfogadni ezt az igazságtalan helyzetet, a regény többi szereplőjének „jótanácsai” ellenére sem. K. kitart amellett, hogy neki van igaza az egész helyzet abszurditását és igazságtalanságát illetően. A regény során, ahol csak tudja, folyamatosan keresi az igazságot és a megváltást. Valódi emberi kapcsolatokra vágyik, valakire, aki meghallgatja őt és a pártját fogja. Bízunk abban, a rendszer működhet jobban, és van esélye arra, hogy megnyerje a perét.

Jozef K. ilyen fajta viselkedése több ponton is megnyilvánul a regényben. A második fejezetben történik meg az első kihallgatása, amely során az olyan tanácsok ellenére, miszerint maradjon passzív és ne provokálja a bíróságot, egy szenvedélyes beszédet ad elő a saját védelmében:

„Hallgassanak meg: mintegy tíz napja tartóztattak le, a letartóztatás tényén csak nevettek, de ez most nem tartozik ide. Kora reggel az ágyamban rontottak rám, talán – azok után, amit a vizsgálóbíró mondott, ez sem lehetetlen – parancsot kaptak, hogy vegyenek őrizetbe valami szobafestőt, aki éppoly ártatlan, mint én, de engem választottak. A szomszédos szobába betelepedett két durva őr. Ha veszedelmes rabló lennék, akkor sem járhattak volna el körültekintőbben. Ráadásul ez a két őr erkölcsi érzékét veszített csürhefajzat volt; telefecsegték a füleket, azt akarták, hogy vesztégessem meg őket, fondorlatosan ki akarták csalni tőlem fehérneműmet és ruháimat, pénzt kértek, hogy állítólag reggelit hozzanak nekem, miután a szemem láttára szemérmetlenül befalták a saját reggelimet. Ez sem volt elég [...]” (Kafka, 2013, 37–38)

A hetedik fejezetben a főhős azt a tanácsot kapja, keresse fel a Titorelli nevű festőt, aki igen jártas a bíróság működésében. Hosszas beszélgetésük során K. folyamatosan kérdésekkel bombázza őt, valamiféle reményt keresve arra vonatkozóan, hogy az igazság győzedelmeskedhet. A teljesség igénye nélkül példák a szövegből: „Az is elég – mondta K. –, vagy hallott tán felmentésekről a régebbi időkből?” (Kafka, 2013, 123); „Pusztá legendák nem változtatnak a véleményemen – mondta K. – Nyilván a bíróság előtt sem lehet ezekre a legendákra hivatkozni?” (Kafka, 2013, 124); „A festő tekintetében szemrehányás bujkált, hogy K. ilyen kezességgel akarja megterhelni. – Igazán baráti tett volna – mondta K. – És a bíró hinne önnek, és mégsem mentene föl végleg?” (Kafka, 2013, 126); „Akkor persze vége a szabad életnek. – És a per újrakezdődik? – kérdezte K. szinte hitetlenül.” (Kafka, 2013, 127); „De vajon – kérdezte K., mintha meg akarná előzni a festő valamiféle leleplezéseit – nem nehezebb-e megszerezni a második felmentést, mint az első?” (Kafka, 2013, 127).

A nyolcadik fejezetben, miután K. úgy ítéli meg, az ügyvédje haszontalan a számára, felmond neki, és a regény többi szereplőjének figyelmeztetése ellenére a saját kezébe kívánja venni az ügyét: „Ön ma valami határozott szándékkal jött hozzám? – Azzal – mondta K., és kezével kissé beárnyékolta a gyertyát, hogy jobban lássa az ügyvédet –, hogy meg akarom mondani önnek, a mai naptól fogva megvonom öntől képviselőmet.” (Kafka, 2013, 147–148).

Még a regény vége felé, a kilencedik fejezetben is ragaszkodik K. a saját igazához, amikor is a pap ismerteti vele a példázatot, amelyet közösen megbeszélnek, és K. ezt a következtetést vonja le: „Lehangoló nézet – mondta K. – A hazugságot avatják világrenddé.” (Kafka, 2013, 175).

Jameson egy másik fogalma, a „cognitive mapping” ('kognitív feltérképezés') is beleilleszthető ebbe az értelmezésbe. Az elmélet szerint a „kognitív feltérképezés” a szubjektum azon (gyakran sikertelen) törekvése, hogy a körülötte lévő világot vagy rendszert feltérképezze, és a saját helyét megtalálja abban. Azért szükséges ez a törekvés, mert ezek a rendszerek, illetve nagyobb egységek végtelenül komplexek (Jameson, 1991, 1–54). Jozef K. folyamatosan a rációt keresi az irracionális, abszurd módon működő rendszerben, és minden eszközt megragad arra, hogy irányítása alá vonja azt, annak ellenére, hogy a többi szereplő figyelmezteti ennek lehetetlenségére. A főhős egy nagyobb, emelkedettebb szerepet kíván magának kiharcolni egy olyan gigászi rendszerben, amelyhez képest ő eltörpül, és amelyben a feje fölött döntenek az életének minden aspektusáról.

Egy közelmúltbeli politikai olvasat szerint Kafka *A per* című regénye a modern politikai szubjektivitás válságának allegóriájaként értelmezhető. A tanulmány Joseph K. tapasztalatát – azt a tényt, hogy a törvény hozzáférhetetlen, a „permanens megoldás” utáni reménytelen vágyakozást, valamint az igazság–törvény–hatalom hármasságába való beleragadását – a modernitás szerkezeti problémáival kapcsolja össze, nevezetesen a szerzőség és az autoritás válságával, valamint a szuverenitás belső ellentmondásaival. A szerző megállapítása szerint a triász minden eleme (igazságosság, törvény, hatalom) egymásra van utalva, mégis igyekszik tagadni ezt a kölcsönös függést, ami az *aporia* ('kiúttalanság') állapotához vezet (Smith, 2008, 8–30). Ez az értelmezés egybevághat Fredric Jameson utópiáról szóló elméletével, amely szerint az utópia nem egy jövőbeli ideális világ konkrét víziója, hanem az aktuális társadalmi rend belső ellentmondásai által kiváltott vágy. Joseph K. perének végkimenetele – az igazságos rend és a koherens jelentés utáni beteljesületlen vágyakozás – tehát nem pusztán disztópikus élmény, hanem az utópikus törekvés szimbolikus formája, amely a jelen abszurdításában rejlik. Ebben az értelmezésben tehát Josef K. egy Jameson-féle utópikus hős, aki a rendszer megváltoztatására törekszik egy felsőbb idea (az igazság) jegyében.

3. Utópia a szerző és a szerző világa szintjén

Egy szövegnek egy másik lehetséges értelmezési módja a szerző, annak életrajza, illetve az őt körülvevő világ tükrében való elemzés.

A szerző, Franz Kafka, az Osztrák–Magyar Monarchia állampolgára volt. A Habsburg Birodalom egy tekintélyelvű, forradalmakat vérbe fojtó és egy ideig neoabszolutista elveken működő állam volt, amelynek élén a császár állt. Bár az 1867-es kiegyezéssel ez a rendszer valamilyen szinten fellazult, még azt követően is egy korlátozottan demokratikus és az uralkodónak komoly privilégiumokat biztosító rendszerről beszélhetünk, amelyben az informális hierarchiák tekintélye továbbra is élt, illetve a származási és etnikai diszkrimináció igen súlyos volt, amit Kafka német nyelvű cseh zsidóként többszörösen is megtapasztalhatott.

A Jameson-féle definíció alapján a szövegértelmezés ezen szintjén maga Franz Kafka válik utópikus szerzővé. Lehet úgy spekulálni, hogy *A per* című regényével azt a korabeli társadalmat kívánta kritizálni, amelyben született és élt. A műve egy vádirat az Osztrák–Magyar Monarchia, a hatalom átláthatatlansága és az igazságosság hiánya ellen. Ezt a fajta érvelést az a tény is alátámasztja, hogy a Kafka-életrajzok szerint a saját korában Kafka egyfajta „ellenkulturális” karakternek volt tekinthető: olyan, a korban (és kimondottan a konzervatív Monarchiában) meghökkentőnek számító dolgok foglalkoztatták, mint a nudizmus, a vegetarianizmus, illetve az öltözködés, a tánc és a sport új módjai (Robertson, 1994, 107–137).

Egy másik érdekes életrajzi adat, amely alátámaszthatja azt a fajta érvelést, hogy Kafkában utópikus gondolatok kavargtak a mű megírása során az az, hogy röviddel a regény megírása előtt olvasta Platón *Állam* című dialógusát, amely Jameson definíciója alapján – mint egy filozófiai értékezés az ideális államról – beilleszthető az utópikus hagyományba (Stringfellow, 1995, 173–205).

Shana N. Creaney szerint K. karaktere Platón barlang hasonlatának modern megfelelőjeként jelenik meg. A regény elején tudatlan és önhitt, nem is sejt, milyen rejtett mechanizmusok irányítják a törvény működését. Ahogy a történet kibontakozik, K. filozófiai útra lép, amely során egyre rejtélyesebb és elnyomóbb bírósági struktúrákkal szembesül. Ez a haladás párhuzamba állítható Platón felvilágosodás-fogalmával, ahol az igazság felismerése fájdalmas és zavarba ejtő lehet. A Kafka által leírt bírósági rendszer tükrözi Platón ideális államának hierarchikus felépítését: az igazság birtokában lévő őrzők (bírák), az őket segítő „segédosztály” (például hivatalnokok, örök), valamint a termelő réteg, vagyis az átlagemberek, akik közé K. is tartozik (Creaney, 2019, 2–27).

Kafka a művel tehát eltúlozva, az abszurd humor eszközével élve mutatja be a korabeli emberek valóságát, és egyúttal implicit módon felhívást is intéz a polgártársaihoz, hogy képzeljenek el alternatívákat és ne fogadják el a dolgokat úgy, ahogy vannak.

4. Utópia az olvasói értelmezés szintjén

A szövegértelmezés azon módja, hogy az olvasónak milyen gondolatok és érzelmek jutnak eszébe a regény olvasása közben bár a legszubjektívebb értelmezési mód, mégis azt gondolom, az utópikus olvasat ezen a szinten is tetten érhető.

Úgy gondolom, különösen a regény vége az, ami felveti az utópikus értelmezést, ugyanis a főhős, Jozef K. meghal; a bürokrata maguk végeznek vele a saját kezükkel. Ez kétségtelenül távol áll az utópikus értelmezéstől, az olvasóban azonban felvetheti az alternatívák elképzelésének lehetőségét: „Ha máshogy alakulnak a dolgok a regényben, lehet, hogy K. megússza a halálbüntetést?” „Lehetett volna más a vége a regénynek?”

A szerző az abszurd helyzetek és K. makacs ellenállásának bemutatásával egy (utópikusnak is nevezhető) gondolatot ültet el az olvasó fejében: a társadalmat a

rációnak és a józan észnek kellene irányítania. Ezt a gondolatot éppen azáltal teszi hangsúlyossá, hogy megmutatja, mi történik akkor, ha az irracionalitás veszi át az uralmat (Stringfellow, 1995, 178). Ez az elképzelés jól illeszkedik az utópieelmélet azon tételéhez, amely szerint a szatíra az utópiák elengedhetetlen kelléke. Robert C. Elliott például az utópiát az ókori Saturnalia ünnepéhez hasonlítja, egy olyan eseményhez, ahol egy napra a világ a feje tetejére áll, a szolgák az uraikkal egyenlővé válnak és felidézik a rég elveszett aranykort. Hasonlóképp, az utópiák is radikálisan más társadalmakat mutatnak be: olyanokat, ahol a fennálló rend megkérdőjeleződik. Ugyanakkor, ahogyan a Saturnaliában is ott rejlik a játékosság és az irónia, úgy az utópiában is gyakran megjelenik a gúnyos hangvétel – mintha csak azt sugallná, mindez nem több, mint egy játékos elképzelés, nem pedig valódi alternatíva (Elliott, 2013, 11–24). Ilyen tekintetben az olvasó maga válik utópikus gondolkodóvá a regény olvasása közben.

5. Összegzés

Franz Kafka *A per* című regénye hagyományos olvasatban és az utópia hagyományos definícióját figyelembe véve kétségtelenül inkább a disztópia műfajához áll közelebb, és nem az utópiához. Fredric Jameson innovatív utópia-definíciója azonban az utópiát nem kizárólag szépirodalmi műfajként, hanem emberi vágyként értelmezi, amelynek csupán egy lehetséges megnyilatkozása a szépirodalom. Ilyen értelmezésben még az olyan tekintélyelvű, kegyetlen világokat leíró művek, mint amilyen *A per* is, értelmezhetők utópikusként, hiszen a disztópikus állammal szemben ott van a főhős (jelen esetben Jozef K.), aki küzd ellene, és így utópikus hőssé válik. Felmerülhet a szerzői szándék megfejtésének igénye is, amely alapján lehet úgy érvelni, a szerző a regényével a saját társadalmát, államát, a korabeli Osztrák–Magyar Monarchiát kritizálta, és ezzel implicit módon azt a gondolatot is sugallta, hogy a társadalom megváltoztatható és jobbá tehető, így tehát maga Kafka is utópikus szerzővé válik. Végezetül pedig az olvasói értelmezés szintjén az olvasóban felmerülhetnek olyan gondolatok, hogy a regény cselekményének végkimenetele nemcsak tragikus lehetett volna: ha a regény cselekménye valamely ponton máshogy alakul, akkor Jozef K. talán megúszhatta volna a halálbüntetést. Ilyen módon tehát az olvasó maga is utópikus gondolkodóvá válhat a mű olvasása és értelmezése közben.

Irodalomjegyzék

- Creaney, S. (2019). A Consideration of Kafka's Platonic Influences in *The Trial*. [MA-diplomamunka] City University of New York.
- Elliott, R. C. (2013). Saturnalia, Satire, and Utopia. *The Shape of Utopia: Studies in a Literary Genre* (pp. 3–24). (Alahine Utopian Studies 10). Peter Lang. <https://doi.org/10.3726/978-3-0353-0448-0>
- Fitting, P. (1998). The Concept of Utopia in the Work of Fredric Jameson. *Utopian Studies*, 9(2), 8–17. <http://www.jstor.org/stable/20719758>
- Jameson, F. (1991). *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*. Duke University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv12100qm>
- Jameson, F. (2005). *Archaeologies of the Future: The Desire Called Utopia and Other Science Fictions*. Verso.
- Kafka, F. (2013). A per (ford. Szabó Ede). Fapadoskonyv.hu.
- Levy, Z. (1990). Utopia and Reality in the Philosophy of Ernst Bloch. *Utopian Studies*, 1(2), 3–12. <http://www.jstor.org/stable/20718997>
- Mannheim, K. (1936). *Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge*. (ford. Louis Wirth & Edward Shils). Harcourt, Brace & Co.
- Milner, A. (2018). Archaeologies of the future: Jameson's Utopia or Orwell's dystopia? In *Again, Dangerous Visions: Essays in Cultural Materialism* (pp. 438–455). Brill. https://doi.org/10.1163/9789004314153_025
- Parrinder, P. (2010). Utopia and Romance. In G. Claeys (ed.), *The Cambridge Companion to Utopian Literature* (pp. 154–173). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CCOL9780521886659.007>
- Robertson, R. (1994). In Search of the Historical Kafka: A Selective Review of Research, 1980–92. *The Modern Language Review*, 89(1), 107–137. <https://doi.org/10.2307/3733156>
- Sargent, L. T. (2010). *Utopianism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/actrade/9780199573400.001.0001>
- Smith, G. M. (2008). Reading Kafka's *Trial* Politically: Justice–Law–Power. *Contemporary Political Theory*, 7(1), 8–30. <https://doi.org/10.1057/palgrave.cpt.9300330>
- Stringfellow, F. (1995). Kafka's *Trial*: Between The Republic and Psychoanalysis. *Cardozo Studies in Law and Literature*, 7(2), 173–205. <https://doi.org/10.2307/743520>
- Suvin, D. (1979). Defining the Literary Genre of Utopia: Some Historical Semantics, Some Genology, a Proposal, and a Plea. In *Metamorphoses of Science Fiction: On the Poetics and History of a Literary Genre* (pp. 51–62) Yale University Press.
- Vieira, F. (2010). The Concept of Utopia. In G. Claeys (ed.), *The Cambridge Companion to Utopian Literature* (pp. 3–27). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CCOL9780521886659.001>